

Gondolatok történetírásunk állapotáról

Különbféle — gyakran ünnepélyes — alkalmakkor értékelték történetírásunknak az utóbbi negyed évszázadban elért eredményeit, s kijelölték jelenlegi és jövő feladatait is. Az elmúlt év, a felszabadulás utáni huszonötödik, ugyancsak jó alkalmat szolgáltatott erre. A kerek évszámok indokolta visszapillantásokat természetesen és szükségképpen a mérleg-műfaj szabványos fogalmazása kísérte: ennyi és ennyi mű látott napvilágot ilyen meg olyan tárgykörben, s közülük egyik-másik fontosabb volt. Az értékelések igazán nem szűkkeblűek, s nincs hiány fogadkozásokban sem. S mindez valójában nem is alaptalan. Történetírásunk termése figyelemre méltó, sok jól felkészült szakemberünk van, intézményeink szervezettek, egyszerűen: jók a feltételek, s évről évre jobbak, kiváltképpen a dokumentálódást illetően.

1970 a Lenin-centenárium esztendeje. Leniné, aki történelemben gondolkodott s történelmet csinált, mégpedig úgy, ahogy évszázadunkban senki más. E lenyűgöző személyiség egyetemes felidézése ismételtlen elmedkedésre készített a cselekvés és gondolkodás minden területén, hiszen a mai társadalom majd minden művelődési tényét valamiképpen az határozza meg, ahogyan a leninizmus hatalmas hozzájárulásával kialakult XX. századi társadalmi tudattal azonosul, vagy pedig, éppen ellenkezőleg, szembekerül vele.

Történetírásunk a marxizmus—leninizmushoz fűző mély kapcsolatok kialakulása előtt sok olyan vonást összesített értékes műveiben, amelyek egy mély és gyors sodrású társadalmi-politikai változásokra épült és kifejlődött fiatal diszciplína félreismerhetetlen jellemzői. Șincai úttörése nyomán, de főleg Bălcescu és Kogălniceanu rendszeres kezdeményezésére dicséretes igyekezettel gyűjtötték s adták ki a dokumentumforrásokat és az elbeszélő műveket, miként azt Iorga és mások hatalmas opusa tükrözi. Megalapozták a régészeti kutatást, ami idővel kialakította a sajátos román iskolát, s oly nagy tudóst termelt ki, mint Vasile Pârvan. Elkészültek a román történelem időálló szintézisei (a teljesekek szerzői Xenopol és Iorga); a részleges tárgyú kutatásokban szigorúan módszeres szellem uralkodott, s ez Dimitrie Onciul nagy érdeme. Noha a politika- és művelődéstörténet állt előtérben, nem maradtak el a kalandozások a társadalomtörténetbe: e felé főként a parasztkérdés irányította az érdeklődést. E téren is ihletett és tudós úttörő volt Bălcescu.

E történetírás egészének érdeme, hogy a maga módján s a kornak megfelelő módszerekkel és információs szinten ugyan, de felvetette a nemzeti történelem nagy kérdéseinek többségét. Az idő múlása jószerével arra készített, hogy ezt a történetírást egészében egyfajta „klasszikus“ korszakba illőnek mondjuk (az irodalomtörténethez hasonlóan, amely „klasszikus“

jelzővel egy bizonyos korszakot minősít, s ez időrendileg nagyjából megegyezik a régi történetírás fellendülésének periódusával). Haladó történetészek a nemzeti történelem nagy problémáinak tárgyalásában időnként a helyeshez közel álló tudományos szempontokat érvényesítettek.

Ugyanakkor azonban a történetírás vétett azzal, hogy viszonylag keveset foglalkozott a gazdasági jelenségek elemzésével, s ha mégis törődött velük, a tárgyalási mód túlnyomóan csupán leíró jellegű. Ez a historiográfia főként a társadalmi fejlődésre vonatkozó egységes, strukturális koncepciót nélkülözte. Ebből következik a társadalmi élet különböző vonatkozásainak szentelt tanulmányok jelentkezésének szakaszos jellege, a — néha egymásnak ellentmondó, bizonyos történelmi események köré tömörülő — nézetek és törekvések nagy kavargása.

Az utóbbi huszonöt év történetírásában, a népi forradalom és a szocialista társadalom építésének szükségszerű következményeként győzedelmeskedett marxista-leninista koncepció nyomán fokozatosan kibontakoznak e történetírás sokrétű értékei és dimenziói.

Fejlődése során a marxizmus—leninizmus világánál vált historiográfiaink első ízben egészében világnézetileg megalapozott történetírássá. A legnevesebektől a legfiatalabbakig a történészek olyan tudományos módszer birtokába jutottak, amely nemcsak arra készítette őket, hogy kiválasszák és leírják a kutatás tárgyát, hanem arra is, hogy jól átgondoltan — szerves korreláció megállapításával — ezt egész nagy összefüggéseibe illesszék. Meg is mutatkozott az okozati kategória értékének növekedése s történetírásunk összehasonlító szellemének kifinomodása. A mód, ahogyan a marxista—leninista felfogás a társadalmi fejlődés tényezőinek dialektikus összefüggését tárgyalja, feltárta a régi történetírás dokumentálódásának hiányosságait is, s egyben új offenzívára serkent a történetírás kiegészítéséért, főként gazdasági és társadalmi vonatkozásban. Minden történelmi jelenségnek a munkássztály szempontjából való áttekintése és értelmezése — ez a történetírásunkban végrehajtott nagy fordulat — meghatározta az egész történelem általános újragondolását, ami történészeinket arra készítette, hogy hangsúlyozzák ragaszkodásukat egy bizonyos, pozitív és termékeny filozófiai szellemhez.

A résztanulmányoktól a mindent átfogó szintézisekig minden terv szerint újraértékelődött és átépült. Az utóbbi évtized történelmi műve (természetesen a forrásközlésektől eltekintve) teljes értékű válasz a XIX., illetve XX. század első felének történetírásában felmerült kérdésekre.

Pillanatnyilag ez a tekintélyes historiográfiai termés azt a benyomást keltheti, hogy mindent, ami lényeges, már felkutatunk és megírtunk, egyes dolgokat talán túlságosan is gyakran.

Úgy látszik, kiváltképpen a fiatal kutatóknak sokszor ez a benyomásuk. Csalóka képzet, szerencsére azonban nem is lényeges a jelenkori történelmi kutatás összhangja szempontjából, hiszen csak egyesek tapasztalatlanságának pillanatnyi következménye, a tapasztalatlanságé, amely a történelemtudományokban elsősorban a forrásokkal való közvetlen kapcsolat hiányának a jele. Aki felkutatja a forrásokat, rögvest megnyugszik. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk — más országokhoz képest —, hogy nálunk nem szikkadt még ki a fel nem használt történelmi anyagok forrása. Ama megingathatatlan igazságra építve, hogy a marxizmus—leninizmus a *tények* általánosításából eredő felfogás, melytől idegenek az

apriorisztikus kategóriák, a történésezre háruló állandó feladat az új dokumentumforrások kutatása és értékelése. Hogy bizonyos korszakokra vonatkoztatva a szennzációs lelet esélyei csökkentek?! Hát ez igaz! De azért arról se feledkezzünk meg, hogy nemrég egy hivatalos értekezleten kiváló kollégánk, Jakó Zsigmond professzor jelezte: Erdély 1541 előtti középkori történelméből körülbelül 30 000 dokumentum vár közlésre. S a gyarapodás nagy várományosa még az újkori és a jelenkori történelem is, kiváltképpen a gazdasági-társadalmi jelenségek forrásai tekintetében. Egyetlen példát említenék: a kutatás tág perspektívái tárulhatnak fel a XIX—XX. század bírósági és jegyzőségi archívumaiban, ha igyekszünk feltárni belőlük mindazt, amit egy-egy város életéről, társadalmi viszonyairól magukba zárnak. Az ilyen jellegű forrásokra vonatkozó példákat tovább sorolhatnók, s nemcsak újak felfedezésének lehetőségét látjuk, hanem már ismeretek újraértelmezését, újraértékesítését is.

A források ez utóbbi módon való áttekintésének problémájáról még volna mondanivalónk. Egy olyan korszakot hagyunk magunk mögött, amelyben történetírásunk a marxizmus—leninizmus elméleti és módszertani alapjain újjáalakult és megszilárdult. Bizonyos értelemben történelmi diszciplínánknak új, kiforrást hozó korszaka volt ez. E konstruktív légkörben történézeinkből nem hiányzott a bizalom, a lendület, amelyet éppen az igazi tudományos szellem alkalmazásának revelációja biztosított. Rendkívül hasznos érzelmek, csak hogy nem kívánatos következményekre is vezethetnek. E nem kívánatosak egyike, amellyel komolyan foglalkozni érdemes: az általános igazságok fetisizálásának irányzata. Ahelyett, hogy az általános igazságokat a konkrét tények gazdagságából merítenék és bizonyítanók, gyakran olvasunk olyan műveket, amelyekben a következtetést nyilvánvalóan apriorisztikusan fogalmazták meg, mégpedig nagyon kényelmes kölcsönzéssel a marxista—leninista elmélet általános fegyvertárából; az elmélet tartalmát aztán a bizonyítandó igazság kívánalmainak megfelelően válogatták és retusálták. Megengedhetetlen módszer: középszerű eredményekre, konjunkturális, alkalmi sikerre vezet. Nem is annyira maga a — többé-kevésbé elszigetelt — jelenség számít, hanem összhatása, ami a kritikai szellem gyengülésében nyilvánul meg. Kötelező feladat harcolni a tudománytalan történetírás hamis eszményei ellen, de nem kevésbé ajánlatos kibontani a nézetek harcát történetírásunkon belül is, hogy azonos alapelvekből kiindulva vívjuk meg az igazság feltárásáért és javára. Talán immár eljött az ideje annak is, hogy határozottabban és tárgyilagossabban rátérjünk nézeteink kritikai felülvizsgálására, bizonyos mindenáron—érvényesülni-akarás lecsillapítására, az óhaj és a reális lehetőség határozott megkülönböztetésére. Igyekezzünk kevésbé romantikusak, s inkább realisták és pozitívak lenni.

Véleményünk szerint tehát a források feltárásának, kutatásának és közlésének szorgalmas folytatása mellett — ez történetírásunk haladásának alapvető eleme — a következő szakaszban a történelmi tanulmányok minőségi haladásának fontos tényezőjévé a *kritikai szellem* megerősödése kell hogy váljék.

E kritikai szellem széleskörűen érvényesülhetne azokban az összehasonlító jellegű tanulmányokban, amelyek mindeneke előtt a román nép és a szomszéd népek viszonyát érintenék; továbbá intézményeink történelme szigorúan tárgyilagos szellemben végzett összehasonlító tanulmá-

nyozásában, a környező népek intézményeihez való viszonyításukban. Ugyanez elmondható a hazánk területén élő nemzetiségek múltjának alaposabb tanulmányozásáról is; történelmük szorosan egybefonódik a román nép történetével.

Véleményünk szerint történelmi tanulmányaink távlati alakulásának további elvi fontosságú kérdése a megfelelő színvonalú részvétel az egyetemes történettudomány kontextusában. Jelentős haladást tettünk ez irányban. Történéseink aktívan és elismerést kiváltó módon vettek részt több nemzetközi összejövetelen. Sok személyes vagy csoportos meghívást is kaptak előadássorozatok tartására, amelyekben felmutathatták a romániai történetírás utóbbi években elért eredményeit; mindezt érdeklődéssel fogadták a tudományos körök, sőt, különböző országok széles közvéleménye is. A romániai történetírás bizonyos mértékig nemzetközi utat vágott magának a nagy elterjedtségű nyelvekre való fordítások révén. Úgy véljük azonban, még néhány feltétel szükséges ahhoz, hogy historiográfiai termelésünk igazán széleskörűen érvényesüljön az egyetemes értékek körforgásában. Egyik ilyen feltétel: történéseink érdeklődési körének tágítása.

Soha senki nem vonja kétségbe, hogy mindenekfelett hazánk történelmével kell foglalkoznunk, s ez így van minden nép esetében. Ám ne íeledjük, hogy a haza történelmének valamely kérdése, amely számunkra elsőrendű fontosságú, a nemzetközi tudományosság szempontjából — sorszerűen — csupán részleges érdekességű. S ez nem azért van így, mert nem tartozunk a világ nagy népei közé. A francia történezt bizonyára érdekli — mondjuk — az angol történelem, ehhez az érdeklődéséhez azonban egy még nagyobb társul: ez pedig arra vonatkozik, hogy más történetírások képviselői hogyan ítélik meg a francia történelem kérdéseit. Ennek hangoztatásával azt szeretném sugallni, hogy talán ideje volna megkísérelnünk többet foglalkozni a világtörténelemmel. Kétségtelenül eseményszámba menne az egyetemes historiográfiában a romániai történelmi iskola szempontjainak megjelenése a világtörténelem néhány alapvető problémájáról vagy más népek történelméről. Mert a történelem olyan tájhoz hasonlítható, amelynek változatos szépségei a nézőpont megválasztásától függően bontakoznak ki. Nekünk is megvan a helyünk az egyetemes összkép sajátos szempontú nézői és az egyetemes összhang élvezői sorában, ez a hely csak a miénk, minden más historiográfiától különböző, s a mi helyünkről szólva újszerűen ható benyomásokról adhatunk hírt,

Marxista történelmi kötelességünk továbbá jelen lenni a történelmi problémák megvitatásában az ideológiai arcvonal minden szakaszán; a front egyik oldalán a mi nézeteink sorakoznak fel, a másikon pedig a nem marxista, főként pedig az antimarxista nézetek. Éppen ideje tudomásul vennünk, hogy a tőkés országok történetírása, főként az erősen fejletteké, amely kutatásokra és számos intézmény fenntartására, sok kutató szakember foglalkoztatására jelentős anyagi eszközökkel rendelkezik, ez utóbbi két évtizedben szintén „alkotó erőfeszítéseket“ tesz, persze a maga módján, sajátos álláspontjának megfelelően. A történelem megközelítésének számos új elméletét és módszerét dolgozták ki. Mindezek a módszerek az újítás, a „történelmi igazság“ mind szorosabb megközelítésének igényével lépnek fel. Noha történetírásunk nem egyedül felelős a marxista gondolkodás sorsáért, nem mondhat le arról, hogy részt vállaljon

a közös felelősségből, és lehetőségeihez mértén hallassa szavát. A nyugati történelmi irodalom olvasásakor az a halvány — de nyugtalanító — érzése támad az embernek, hogy — igaz, nem a tudomány egészében, hanem csak egyes körülhatárolt zónáiban — elméleti és módszertani vonatkozásokban valamiképpen átengedtük a kezdeményezést. Igen sok, az utóbbi években felmerült állásfoglalást, véleményt, elméletet, módszert hagyunk válasz nélkül. Persze szó sincs arról, hogy polémiát kívánnánk mindenáron és minden témáról. Legkevesbé az alacsony színvonalú vitát kívánjuk. A marxizmus—leninizmus módszerének rendelkezésünkre álló eszközeivel azonban alaposan szemügyre kell vennünk, mi az, ami időálló, s mi az, ami mulandó az utóbbi évtizedek polgári történetírásának túltermeléséből.

A filozófiában (akárcsak a biológiában vagy a nyelvészetben is) elkezdődtött a strukturalizmus és a marxizmus kritikai dialógusa; ugyanúgy lehetne vitatni azt az események leírását mellőző historiográfiát is, amely manapság több nyugati iskola ihletője. Nem adtunk még alaposan dokumentált választ a gyakran használt *ciklus*-fogalomra a történelmi fejlődésben (s megjegyezzük: válaszon nem feltétlenül tagadást értünk). Sok példát lehetne még említeni. Következtetésünk lényege: hogy az egyetemes történetírásban méltó helyet foglaljunk el, a jelenleginél átfogóbb szempontok szerint általánosabb problémák körét kell beillesztenünk a hazai historiográfiába. Történelmünk mélységeiben is jól megismert területéről kiindulva igyekezzünk szorosabb kapcsolatot teremteni részleges és általános között a romániai historiográfia kutatási tematikájában.

A Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája létrehozását kísérő szakavatott megbeszélések során az egyetemes történelemmel kapcsolatos tanulmányok fejlesztésének szükségessége gyakran felmerült. Ennek szükségességét Nicolae Ceaușescu elvtárs is hangsúlyozta az új akadémiai fórum elnökségével való első találkozásakor.

Amit ezzel összefüggésben itt kifejtettem, csupán az említett beszéd ezen eszméjének konkretizálása kíván lenni. A kívánalmaktól a megvalósulásig azonban hosszú — és nem is túlságosan sima — az út. De ne sajnáljuk az erő kifejtést: egészen biztos, hogy világviszonylatban történetírásunk jó hírét öregbíti majd az eredmény.

JORDÁKY LAJOS

Legújabbkori történet-kutatásunk néhány feladata

A romániai történetírásnak mindeddig elmaradt ága a legújabbkori történelem problémáinak tudományos feldolgozása. Gondolunk itt elsősorban a két világháború befejezése közötti negyedszázadra (1919—1944). A *Románia története* 6. kötete hivatott a tervek szerint a történeti szintézis megteremtésére. A kötet azonban késik, s ennek nyilván egyik oka a rész kutatások hiánya mind a gazdaságtörténet, mind a társadalom- és